

Resultaat en financiering

Kernpunten:

- toegevoegde waarde verwerkers in 2007 sterkst gestegen
- hogere kosten drukken resultaten 2008
- lage inkomens en gemiddelde ontsparingen in 2008
- subsidies gemiddeld 5% van opbrengsten
- grote verschillen in inkomen en inkomensontwikkeling tussen bedrijven
- toename aantal glastuinbouwbedrijven met energiecontract
- grote investeringen relatief vaak gefinancierd met vreemd vermogen
- rendement eigen vermogen 2003-2007 negatief

In dit hoofdstuk komt het resultaat van de agrarische sector aan bod. Allereerst wordt ingegaan op de resultaten van het agrocomplex, die zijn gebaseerd op de agrarische input-outputtabel van het CBS. Het laatst beschikbare jaar is 2007. Daarna komt het sectorresultaat van de primaire agrarische sector aan de orde, ook gebaseerd op gegevens van het CBS. Dit sectorresultaat wordt bepaald aan de hand van de agrarische productie, verbruikte goederen en diensten en bijhorende prijzen. De raming van het sectorresultaat 2008 is opgesteld door het LEI. Vanaf §8.3 worden resultaten van groepen bedrijven uit de primaire land- en tuinbouw besproken, hoofdzakelijk op basis van gegevens van de steekproefbedrijven uit het LEI Bedrijven-Informatienet.

8.1 Toegevoegde waarde deelcomplexen

De toegevoegde waarde van het agrocomplex op basis van binnenlandse grondstoffen lag in 2007 op 25,6 miljard euro, ruim 4% hoger dan in 2006 (tabel 8.1). De veehouderij neemt hierbij ongeveer de helft voor haar rekening. De opengrondstuinbouw is een relatief kleine tak binnen het geheel, maar vertoont de laatste jaren wel een sterkere groei.

De toegevoegde waarde is opgebouwd uit vier schakels in de keten: primaire productie, verwerking, toelevering en distributie. In het totaal neemt de primaire sector ongeveer eenderde deel van die toegevoegde waarde voor haar rekening en stijgt het belang van de toeleverende industrie. Bij de verschillende deelcomplexen ligt dit anders. In de tuinbouw is het aandeel van de primaire sector twee keer zo hoog als in het gehele agrocomplex. De verwerkende industrie is het belangrijkste in de veehouderijcomplexen. In die complexen wordt vrijwel geen product rechtstreeks afgezet, het merendeel wordt verwerkt.

Tabel 8.1		Toegevoegde waarde ^a (mrd. euro) van diverse deelcomplexen uit het agrocomplex op basis van binnenlandse grondstoffen, 2007				
	Totaal	Glastuinbouw	Opengronds- tuinbouw	Akkerbouw	Grondgebonden veehouderij	Intensieve veehouderij
Totale toegevoegde waarde	25,6	5,6	2,3	5,0	7,7	5,0
Idem in % van totaal	100,0	21,8	9,0	19,6	30,1	19,5
Toegevoegde waarde per schakel, 2007						
Primaire productie	8,0	3,2	1,1	1,3	1,9	0,5
Verwerking	4,4	0,1	0,2	1,1	1,8	1,2
Toelevering	9,9	2,0	0,8	1,5	3,1	2,6
Distributie	3,2	0,3	0,2	1,1	0,9	0,7
Idem, mutatie tov 2006						
Primaire productie	-0,9	-0,1	+5,0	+9,0	+18,7	-49,2
Verwerking	+15,9	-	+44,0	+16,1	+11,6	+13,4
Toelevering	+2,9	+8,0	-2,9	-2,3	+0,2	+7,9
Distributie	+8,0	+0,3	-15,7	-5,2	+45,6	+3,3
a In lopende prijzen.						
Bron: Agrarische input-outputtabel, LEI.						

Dit in tegenstelling tot de tuinbouw, waar bijvoorbeeld voor de sierteeltsector nauwelijks bewerkingen plaatsvinden. De toeleverende industrie in de tuinbouwcomplexen komt voor een groot deel voor rekening van de energieleveranciers, maar ook de zakelijke dienstverlening is van belang. Dat laatste geldt ook voor de andere complexen (zie ook §4.2). Ten opzichte van 2006 is de toegevoegde waarde vooral gestegen in de verwerkings-schakel. De waarde van de primaire productie daalde juist, vooral door de slechte resultaten in de intensieve veehouderij.

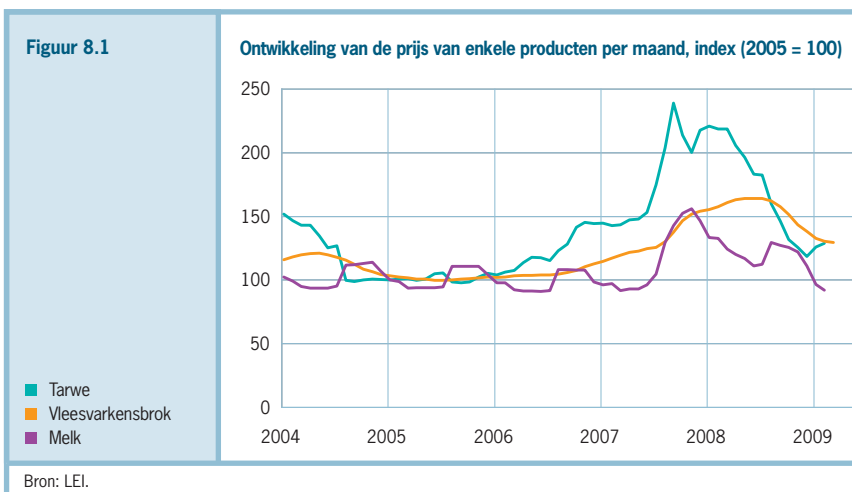
8.2 Sectorresultaat land- en tuinbouw

De brutoproductiewaarde van de primaire Nederlandse land- en tuinbouw was in 2008 met 23,6 mrd. euro bijna 3% hoger dan in 2007. De toename is vooral te danken aan een groter volume. In de akkerbouw daalden de prijzen gemiddeld met meer dan 10%. De sterkste daling deed zich voor bij granen, maar ook de aardappelprijzen namen op kalenderjaarbasis fors af. De waarde van de tuinbouwsector nam iets toe door een hoger volume en lagere prijzen. De ontwikkeling in de fruitsector, waar hogere prijzen werden genoteerd, steekt gunstig af tegen de rest van de tuinbouw waar de prijzen op of onder het niveau van 2007 lagen. In de veehouderij stegen de prijzen bij een eveneens groter volume. De productie van melk nam toe door uitbreiding van het quotum, de melkprijs lag gemiddeld ook hoger, vooral door hogere prijzen in het eerste halfjaar. In de intensieve veehouderij waren vooral de varkensprijzen goed, na een zeer laag niveau in 2007.

Aan het einde van 2008 daalden de prijzen onder invloed van de recessie en afnemende exporten. Overigens zijn zowel 2007 als 2008 jaren met twee gezichten. Krappe markten en hoge energieprijzen leidden in de loop van 2007 tot sterk oplopende prijzen, zowel van enkele opbrengsten- als kostenposten. Aan het begin van 2008 konden de prijzen zich redelijk handhaven, maar later in het jaar zakten ze ver weg. Sommige prijzen kwamen in 2008 gemiddeld nog wel boven die van 2007 uit, maar de teneur was dalend. Die matige stemming heeft zich begin 2009 verder doorgezet (figuur 8.1).

Tegenover de groei van de agrarische productie staat een veel sterkere toename van de waarde van aangekochte goederen en diensten, vooral door de gestegen prijzen voor een aantal producten (tabel 8.2). Zo waren de prijzen voor kunstmest en veevoeders fors hoger dan in 2007. De stijging van de energieprijzen bleef enigszins beperkt, omdat een groot deel van de aangekochte energie tegen contractprijzen wordt afgenomen. De gemaakte prijsafspraken liggen daardoor nog op een relatief laag niveau.

Door de sterke groei van de aangekochte goederen en diensten en de beperkte productietoename daalde de bruto toegevoegde waarde in 2008 met 7,5% tot ruim 8 mrd. euro. De netto toegevoegde waarde, de beloning voor de inzet van arbeid, grond en kapitaal, wordt beïnvloed door de afschrijvingen en het saldo van subsidies en belastingen. Dit zijn de belastingen en subsidies die niet direct aan de productie gekoppeld zijn. Door de wijzigingen in het GLB is dit een groeiend bedrag. De netto toegevoegde waarde daalde sterker dan de bruto toegevoegde waarde. De betaalde bedragen voor het gebruik van de verschillende productiefactoren (betaalde factor-kosten) stegen in 2008 met 6,5% tot bijna 4 mrd. euro, zowel door meer loonkosten als door meer betaalde rente voor geleend vermogen.

Tabel 8.2

Productiewaarde, kosten en inkomen (mln. euro) van de primaire land- en tuinbouw, 2006-2008

		Waarde			Index 2008 (2007=100)		
		2006	2007 (v)	2008 (r)	Volume	Prijs (r)	Waarde (r)
Bruto productiewaarde	(+)	22.170	23.015	23.633	102,5	100,5	103,0
w.v. akkerbouw		2.550	2.663	2.406	104,0	87,0	90,5
tuinbouw		8.609	9.009	9.039	102,0	98,0	100,5
rundveehouderij		4.588	4.822	5.129	102,5	104,0	106,5
intensieve veehouderij		4.099	4.184	4.564	103,0	106,0	109,0
overige landbouw		2.325	2.338	2.495	102,5	104,0	106,5
Aangekochte goederen en diensten	(-)	13.130	14.188	15.466	101,5	107,5	109,0
w.v. veevoeder		3.471	4.304	4.874	101,5	111,5	113,0
energie		2.136	2.105	2.262	100,0	107,5	107,5
Bruto toegevoegde waarde	(=)	9.040	8.828	8.167	104,0	89,0	92,5
Afschrijvingen	(-)	2.776	2.805	2.862	101,0	101,0	102,0
Saldo heffingen en subsidies	(+)	141	296	323			109,0
Netto toegevoegde waarde	(=)	6.405	6.318	5.628			89,0
Betaalde factorkosten	(-)	3.586	3.718	3.941			106,5
Resterend inkomen	(=)	2.820	2.600	1.687			65,0

Bron: CBS; raming 2008 LEI.

Uiteindelijk is het resterend inkomen circa 1,7 mrd. euro. Van de oorspronkelijke bruto-productiewaarde van 23,5 mrd. euro blijft dus 7% over als inkomen voor de landbouw. In 2007 was dat nog ruim 11%. Per saldo leiden de hogere opbrengsten en kosten tot een inkomensval van 35%. Vergeleken met voorgaande jaren is het inkomensresultaat van de land- en tuinbouw uiterst mager. De koopkracht van de ondernemers is ten opzichte van begin deze eeuw gehalveerd (De Bont et al., 2008).

8.3 Bedrijfsresultaten land- en tuinbouwbedrijven

De resultaten in deze en volgende paragrafen zijn gebaseerd op gegevens van de steekproefbedrijven uit het Informatienet, uitgezonderd de resultaten van 2008. Voor dat jaar zijn nog geen bedrijfsgegevens beschikbaar en is voor diverse groepen op basis van externe informatie een raming gemaakt van de ontwikkeling van het groepsresultaat. De steekproefpopulatie bestond in 2008 uit ongeveer 58.000 bedrijven. De bovengrens van de steekproefpopulatie is in 2006 en 2007 verhoogd (zie bijlage Begripsomschrijvingen), wat met name voor glastuinbouwbedrijven invloed heeft op de uitkomsten.

Inkomensvorming

Het inkomen uit bedrijf van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf was in de periode 2001-2004 relatief laag. De daaropvolgende jaren trad een duidelijke verbetering op,

tot ruim 57.000 euro per bedrijf in 2007. In 2008 zal het inkomen naar verwachting sterk dalen, tot ongeveer 32.000 euro per bedrijf (tabel 8.3). Een dergelijk sterke terugval heeft zich niet eerder voorgedaan. Wat het niveau betreft, komt het ongeveer overeen met dat van 2002 en diverse jaren in de jaren negentig. Daarbij moet bedacht worden dat de cijfers niet zijn gecorrigeerd voor inflatie en dat de gemiddelde bedrijfsomvang sterk is toegenomen. De gemiddelde opbrengsten per bedrijf zijn nog wel iets hoger dan in 2007, maar de kosten zijn veel sterker gestegen. De opbrengsten bestaan voor meer dan 90% uit landbouwproductie. Het belang van zowel de subsidies als van de andere opbrengsten, waaronder die van verbredingsactiviteiten als energieproductie, recreatie en loonwerk, is krap 5% van het totaal. Wel is op dit punt sprake van grote verschillen tussen individuele bedrijven (zie ook §8.4.1).

Naast inkomen uit bedrijf hebben veel bedrijven ook inkomsten van buiten het bedrijf (uit arbeid, spaargelden, beleggingen en uitkeringen). Deze zijn de laatste jaren sterk toegenomen. Na aftrek van de belastingen, die door de hogere inkomens de laatste jaren ook zijn opgelopen, resteren gemiddeld lichte ontsparringen. Besparingen zijn nodig om het eigen vermogen te versterken en zijn in principe beschikbaar voor uitbreidingsinvesteringen. Sinds 1990 is 2002 het enige jaar geweest waar gemiddeld over alle bedrijven ontspaard werd. In enkele andere jaren (1992, 1993 en 1999) waren de resultaten gemiddeld ook mager, maar bleven de besparingen nog net positief.

Tabel 8.3		Resultaat en inkomen (1.000 euro) van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf, 2001-2008			
		2001-2005	2006	2007	2008 (r)
Opbrengsten	(+)	275,8	325,9	383,1	388,1
w.v. landbouwproductie (%)		94,1	91,2	90,8	90,7
subsidies (%)		2,9	4,9	4,5	4,6
overige (o.a. verbreding) (%)		3,1	4,0	4,7	4,7
Betaalde kosten en afschrijvingen	(-)	237,5	273,8	325,1	355,1
Inkomen uit bedrijf	(=)	39,3	51,8	57,5	32,5
Idem per onbetaalde aje		27,4	36,0	39,9	22,6
Inkomsten buiten bedrijf	(+)	11,6	18,6	19,5	19,5
w.v. arbeid		5,5	7,7	8,8	8,8
overig		6,1	10,8	10,7	10,7
Totaal inkomen	(=)	50,8	70,4	77,0	52,0
Belastingen	(-)	3,4	3,8	8,4	8,4
Privé-bestedingen	(-)	37,5	43,5	47,1	44,6
Besparingen	(=)	10,0	23,1	21,5	-1,0

Bron: Informatienet.

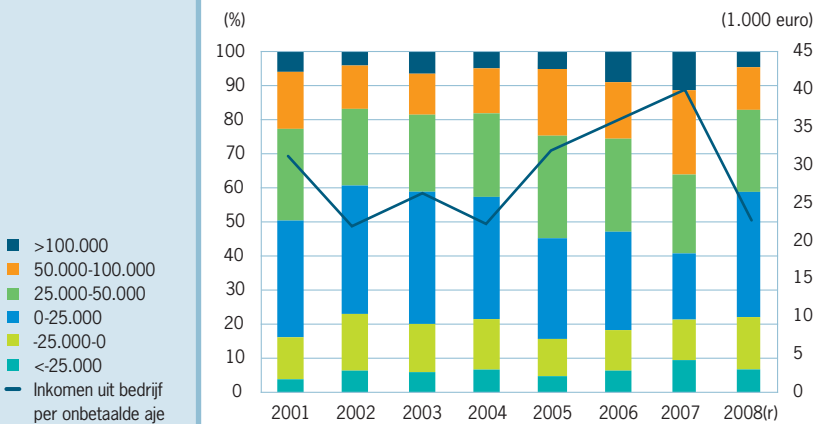
Inkomensverschillen ...

De bedrijfsopzet loopt sterk uiteen en daarmee ook de resultaten en inkomens. Gemiddeld zijn er ongeveer 1,7 ondernemers per bedrijf en 1,4 onbetaalde arbeidsjaareenheden (aje). Bij ongeveer 30% van de bedrijven is het aantal onbetaalde aje minder of gelijk aan 1 per bedrijf. Dat zijn voornamelijk kleinere bedrijven waar de arbeidsinzet beperkt is en volledig door onbetaalde krachten wordt geleverd. Bij een op de drie van die bedrijven is de totale arbeidsinzet groter dan 1 aje. Daar wordt (soms een grote) inzet geleverd door betaalde arbeidskrachten.

Het inkomen uit bedrijf wordt veelal uitgedrukt in euro per onbetaalde aje. Op die manier wordt het inkomen gerelateerd aan de belangrijkste factorinput van het gezin. De kosten die daarvoor gerekend worden, zijn gemiddeld ruim 50.000 euro per onbetaalde aje. De vergoeding die behaald wordt, verschilt per jaar. Over de periode 2001-2007 sprongen 2002 en 2004 er het slechtst uit met ongeveer 22.000 euro per onbetaalde aje en 2007 het best, met circa 40.000 euro (figuur 8.2). Ondanks het gemiddeld goede niveau, zijn er veel bedrijven die negatief of zeer laag scoren. Een op de drie aje kwam daarentegen met het inkomen boven de 50.000 euro uit en een op de tien boven de 100.000 euro. Dat zijn voornamelijk grote bedrijven met producten met een goede prijsvorming. Voor 2008 is een sterke terugval van de resultaten geraamd. De verdeling van de aje over de inkomensklassen zal dan ook weer een stuk ongunstiger zijn.

Figuur 8.2

Verdeling (%) van het aantal onbetaalde arbeidsjaareenheden (aje) op land- en tuinbouwbedrijven naar inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje, 2001-2008

Bron: Informatienet.

... en lage inkomensproblematiek

De onbetaalde aje zijn voornamelijk de ondernemers, hun partners en de meewerkende gezinsleden. Zij behoren veelal tot hetzelfde huishouden. Het totaal inkomen bestaat uit het inkomen uit bedrijf, aangevuld met inkomsten van buiten het bedrijf. Die laatstgenoemde inkomsten worden geregistreerd voorzover het gaat om ondernemers en partners. De inkomsten van de gezinsleden die niet als ondernemer in het bedrijf participeren, worden, los van de vraag of zij wel of niet in het bedrijf meewerken, niet geregistreerd. Als deelfactor voor het totaal inkomen kan het best het aantal huishoudens per bedrijf worden gebruikt. Het totaal inkomen staat immers deels los van de arbeidsinzet in het eigen bedrijf, reden waarom de onbetaalde aje geen goede deelfactor is, en is bestemd voor bedrijf en gezin.

Gemiddeld moet het totaal inkomen over 1,12 huishoudens verdeeld worden, waarmee het over de periode 2005-2007 op ongeveer 62.000 euro per huishouden uitkomt. Deze indicator wordt onder andere ook gebruikt bij de lage-inkomensproblematiek. Daarbij wordt de situatie van de huishoudens vergeleken met een minimuminkomensgrens voor zelfstandigen (circa 22.000 euro per huishouden). In de genoemde periode lag bij ongeveer 27% van de huishoudens het inkomen onder de minimumgrens. Bij varkens- en glastuinbouwbedrijven was dat aandeel beduidend hoger dan gemiddeld (rond de 32%), bij akkerbouw en melkvee juist lager (rond de 17%). Deze verschillen ontstaan mede door de keuze van de onderzoeksperiode; in andere periodes liggen die verhoudingen anders. Wat over het algemeen wel gelijk blijft is dat in de akkerbouwsector veel huishoudens 'de armoede' achter zich weten te laten door inkomsten van buiten het bedrijf te verwerven. Ook bij andere bedrijfstypen doet dat zich voor, maar in veel mindere mate.

Inkomensschommelingen en contracten

Tussen 2006 en 2007 steeg het inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje gemiddeld met ongeveer 5.000 euro, maar die verbetering geldt niet voor iedereen. In 2007 had 11% van de onbetaalde aje een inkomen dat meer dan 50.000 euro lager was dan in 2006, terwijl een even grote groep meer dan 50.000 euro hoger scoorde. Wel is het zo dat de 'stijgers' in 2007 de overhand hadden. In andere jaren zijn die verhoudingen weer anders, afhankelijk van de opbrengsten- en kostenontwikkelingen.

Bedrijven kunnen op meerdere manieren proberen al te grote schommelingen op te vangen. Het realiseren van een zekere marktmacht is er daar één van, het aangaan van contracten een andere. Contracten zijn er in vele soorten, variërend van een overeenkomst betreffende afname en levering tot vaste afspraken over bepaalde hoeveelheden en prijzen (zie ook §4.3). In het Informatienet zijn de afgelopen jaren gegevens over contracten verzameld voor eieren, aardgas en elektriciteit.

Bij eieren heeft een op de tien onderzochte bedrijven een vaste prijsafspraken in het contract. Bij de andere is vooral sprake van een koppeling (plus of min) aan een bepaalde marktnotering. De plussen worden vooral genoteerd bij relatief bijzondere houderij-systemen (zoals Freiland). De diversiteit is echter groot. De relatie met het inkomen is niet duidelijk te leggen en zal per jaar verschillen. Een vaste prijs kan voordelig zijn in tijden van lage prijzen, maar nadelig bij goede.

Energiecontracten spelen vooral bij glastuinbouwbedrijven, de energiekosten maken daar gemiddeld immers ruim een kwart uit van de totale betaalde kosten. Uit het Informatienet blijkt dat in 2007 ruim de helft van alle glastuinbouwbedrijven een gas-contract had en ruim 20% een electriciteitscontract. Beide aandelen waren in 2007 groter dan in 2006. De contracten zorgen voor zekerheid voor de afgesproken periode, maar blijken over de onderzochte jaren niet altijd voordelig te hebben uitgepakt.

Drie kwart van de bedrijven ontvangt bedrijfstoelagen

De land- en tuinbouwbedrijven ontvingen in 2007 gemiddeld ruim 14.000 euro aan bedrijfstoelagen en premies (tabel 8.4). Ongeveer een op de vier bedrijven ontving geen toeslagen. Het gemiddelde inkomen uit bedrijf op deze bedrijven kwam uit op bijna 62.000 euro. Ruim een vijfde deel van het totaal uitgekeerde bedrag aan toeslagen (22%) gaat naar bedrijven die meer dan 50.000 euro aan toeslagen ontvangen. Het gaat om ongeveer 4% van de bedrijven. De toeslagen vormen voor deze bedrijven gemiddeld 10% van de opbrengsten en 36% van het inkomen uit bedrijf.

Tabel 8.4	Verdeling land- en tuinbouwbedrijven naar ontvangen toeslagen en subsidies (euro), 2007					
	Ontvangen toeslagen en subsidies					Totaal
	0	>0 - 10.000	10.000 - 25.000	25.000 - 50.000	> 50.000	
Verdeling bedrijven (%)	23	29	29	15	4	100
Verdeling toeslagen (%)	0	9	34	35	22	100
Totaal opbrengsten	634.100	248.400	253.000	406.800	764.900	385.100
w.v. toeslagen	0	4.500	17.100	33.500	76.100	14.400
Inkomen uit bedrijf	61.800	8.300	56.500	117.200	209.100	59.300
Aandeel toeslagen in:						
totale opbrengsten (%)	0	2	7	8	10	4
inkomen uit bedrijf (%)	0	55	30	29	36	24
Aandeel bedrijven per inkomensklasse (%)						
< 25.000	44	73	27	9	6	41
25.000 - 50.000	14	15	13	8	6	13
> 50.000	41	12	60	83	88	46
Bron: Informatienet.						

Dus ook bij bedrijven met hoge inkomens zijn de toeslagen een belangrijk bestanddeel van dit inkomen. Een grote groep bedrijven (29%) ontving maximaal 10.000 euro aan toeslagen. Het inkomen uit bedrijf is op deze bedrijven met gemiddeld ongeveer 8.500 euro erg laag en het wordt dus zeer sterk beïnvloed door de ontvangen toeslagen.

Van de totaal uitbetaalde toeslagen ging 19% naar de bedrijven met een inkomen dat onder de 25.000 euro lag. De bedrijven met een inkomen van meer dan 50.000 euro ontvingen 72% van de uitgekeerde premies. Gemiddeld genomen zijn de bedrijven met weinig toeslagen kleiner van omvang dan de bedrijven met veel toeslagen. In de sectoren akkerbouw, melkveehouderij en kalverhouderij ontvangen vrijwel alle bedrijven toeslagen, in de glastuinbouw vrijwel geen enkel.

Veranderingen in de toeslagen

In het kader van het Health Check-akkoord (zie §3.1) is besloten dat uiterlijk in 2012 alle nog gekoppelde premies worden ontkoppeld van de productie (LNV, 2008a). Nu kent Nederland nog slachtpremies voor runderen en kalveren en premies voor gedroogde groenvoeders, lijnzaaizaad (vlas) en zetmeelaardappelen. Deze premies vervallen binnen enkele jaren en de betreffende bedragen worden opgenomen in de bedrijfstoelagen van de bedrijven. Tegenover deze verhoging van de toeslagen voor de betrokken bedrijven staat dat de modulatiekorting op toeslagen vanaf 5.000 euro wordt verhoogd.

Minister Verburg wil met het Health Check-akkoord verder invulling geven aan de langetermijnvisie van het kabinet op de toekomst van het Europees landbouw- en plattelandsbeleid, zoals neergelegd in de *Houtskoolschets* (zie §3.1) (LNV, 2008b). Ter voorbereiding van de mogelijke invulling zijn enkele opties verkend (Smit et al., 2009). Eén van de opties houdt in dat de toeslagrechten met bijvoorbeeld 100 euro worden verhoogd voor bedrijven in gebieden met 'natuurlijke handicaps', zoals rond de Natura 2000-gebieden en de Nationale Landschappen. De verhoging is bedoeld als beloning voor beheersmaatregelen als waterpeilverhoging en het aanleggen van bloemrijke akkerranden in deze gebieden; dit zijn overigens slechts twee voorbeelden uit een scala aan maatschappelijke prestaties die kunnen worden beloond.

De genoemde verhoging volgt in deze optie op een egalisatie van de rechten, waarbij de hoogte van elk toeslagrecht gelijk wordt gemaakt. Nu lopen deze door de toepassing van het historische model sterk uiteen. Genoemde egalisatie is niet hetzelfde als de toepassing van *flat rate*. Bij *flat rate* ontvangen alle agrarische grondgebruikers een toeslag, ook degenen die voorheen geen toeslagen ontvingen; bij egalisatie worden de rechten verdeeld over de ondernemers die al toeslagrechten hebben. De effecten van deze twee opties voor de afzonderlijke bedrijfstypen zijn wel voor een groot deel vrijwel gelijk. Zowel bij toepassing van *flat rate* als egalisatie lopen de bedrijven met momenteel een hoge toeslag per hectare een nadeel op. Dit zijn vooral de intensievere melkveebedrijven, de akkerbouwbedrijven met zetmeelaardappelen en de bedrijven met vleeskalveren (zie ook De Bont

et al., 2007). Daar staat tegenover dat egalisatie en flat rate financiële voordelen inhouden voor andere bedrijven. Om de nadelen van het egaliseren te vermijden zou de verhoging van de toeslagrechten voor bedrijven die maatschappelijke diensten leveren gecombineerd kunnen worden met een afroaming van de toeslagrechten van de andere bedrijven. Genoemde studie geeft aan dat die afroaming beperkt kan zijn (Smit et al., 2009). Uiteraard is dat afhankelijk van de hoogte van de beloning, het aantal bedrijven dat de diensten wil leveren en de grootte van de gebieden waar bepaalde prestaties kunnen worden geleverd.

8.4 Bedrijfsresultaten naar bedrijfstype

8.4.1 Vergelijking van typen

Om land- en tuinbouwbedrijven in te delen naar gelijksoortige groepen, is de NEG-typering in gebruik (zie bijlage Begripsomschrijvingen). Van een aantal veelgebruikte bedrijfstypen is de opbrengsten- en kostenspecificatie opgenomen in tabel 8.5. De gemiddelde opbrengsten en kosten per type zijn afhankelijk van de omvang van de bedrijven. Over alle typen heen bedroeg de gemiddelde opbrengst over de periode

	Opbrengsten en kosten (per bedrijf per jaar) naar bedrijfstype, gemiddelde 2005-2007						
	Opbrengsten per bedrijf				Kosten per bedrijf		
	Totaal (euro)	Land- bouw- producten (%)	Subsidies (%)	Overig (%)	Totale kosten (euro)	Betaalde kosten (%)	Eigen arbeid en kapitaal (%)
Totaal land- en tuinbouw	330.000	91	4	4	370.000	75	25
Vleeskalverbedrijven	160.000	74	25	2	180.000	63	37
Akkerbouwbedrijven	210.000	83	10	8	220.000	70	30
Melkveebedrijven	250.000	87	9	4	290.000	63	37
Varkensbedrijven	450.000	99	1	1	490.000	85	15
Leghennenbedrijven	550.000	99	0	1	600.000	87	13
Vleeskuikenbedrijven	820.000	99	0	0	840.000	92	8
Glastuinbouwbedrijven	830.000	95	1	4	870.000	88	12

Bron: Informatienet.

2005-2007 330.000 euro. De vleeskalver-, akkerbouw- en melkveebedrijven hebben lagere opbrengsten dan gemiddeld, het aandeel van de subsidies in de opbrengsten is op dit type bedrijven relatief hoog. Bij de vleeskalverbedrijven maken die een kwart uit van het totaal, bij melkveebedrijven bijna 10%. Akkerbouwers vallen ook op door hun grote aandeel 'overige opbrengsten'. Die bestaan vooral uit loonwerk en verhuur van activa. Bij glastuinbouwbedrijven is het bedrag aan overige opbrengsten vooral hoog door verkoop van energie.

Bij de kostenstructuur zijn het ook weer de drie typen met lagere opbrengsten die opvallen: de berekende kosten voor eigen arbeid en kapitaal maken een groter deel uit van de totale kosten dan bij de andere typen. Dat betekent ook dat die bedrijven met een lagere rentabiliteit (opbrengsten-kostenverhouding) uit de voeten kunnen om een inkomen te behalen dan de andere typen.

Resultaat en inkomen

Het inkomen uit bedrijf in de periode 2005-2007 bedroeg ruim 36.000 euro per onbetaalde aje. In de genoemde periode sprongen vooral de leghennenbedrijven er in negatieve zin uit, maar ook voor varkens- en fruitbedrijven waren de resultaten duidelijk onder het gemiddelde (tabel 8.6). Gemiddeld werd bijna 60% van de onbetaalde kosten gedekt door het inkomen, met positieve uitschieters voor de boomkwekers en akkerbouw-, vleeskalver- en vleeskuikenbedrijven. Bij geen enkel bedrijfstype was de dekking echter volledig. Wel was de dekking hoger dan in de periode 2004-2006.

Behalve inkomen uit bedrijf behalen veel bedrijven ook inkomsten van buiten bedrijf, in deze periode gemiddeld ongeveer 18.000 euro per bedrijf. Deze inkomsten omvatten daarmee 25% van het totaal inkomen. Het aandeel van de inkomsten buiten bedrijf is op de kleinere bedrijven groter dan op de grotere, ook omdat de kleinere bedrijven soms onvoldoende verdien capaciteit hebben. Bij akkerbouwbedrijven liggen de inkomsten van buiten bedrijf beduidend hoger dan bij de meeste andere typen. Het grootste deel van de inkomsten buiten bedrijf (43%) bestaat uit inkomsten uit arbeid. Voor de meeste typen geldt dat op ongeveer 50 tot 60% van de bedrijven geen inkomsten uit arbeid worden behaald. Bij de glastuinbouwbedrijven gaat het om ongeveer 65%. Bij 5 tot 10% van de bedrijven zijn de inkomsten uit arbeid groter dan 20.000 euro (Jager en Van Everdingen, 2009).

Tabel 8.6

Inkomensvorming (euro per bedrijf per jaar) naar bedrijfstype, gemiddelde 2005-2007

	Aantal onbetaalde aje per bedrijf	Inkomen uit bedrijf				Inkomsten van buiten bedrijf	Totaal inkomen
		Per 100 euro onbetaalde kosten	Per 100 euro opbrengsten	Per onbetaalde aje	Per bedrijf		
Alle bedrijven	1,4	58	16	36.400	52.400	17.800	70.200
Melkveebedrijven	1,5	65	28	47.500	69.300	16.300	85.700
Vleeskalverbedrijven	1,2	74	31	41.800	48.800	11.100	59.900
Varkensbedrijven	1,2	45	7	28.600	33.000	16.700	49.700
Leghennenbedrijven	1,4	24	4	13.800	18.800	13.200	32.100
Vleeskuikenbedrijven	1,2	76	6	44.100	50.600	13.900	64.400
Akkerbouwbedrijven	1,1	77	25	49.700	52.100	19.600	71.600
Glastuinbouw-bedrijven	1,7	58	7	35.100	60.900	7.400	68.300
Champignonbedrijven	2,0	62	9	30.400	61.100	-	-
Opengronds-groentebedrijven	1,7	69	16	35.000	59.700	-	-
Fruitbedrijven	1,4	46	16	29.900	40.600	-	-
Bloembollenbedrijven	1,4	56	10	33.900	48.000	-	-
Boomkwekerij-bedrijven	1,6	88	24	47.600	75.900	-	-

Bron: Informatienet.

Hoge rentabiliteit biologische bedrijven

De biologische akkerbouw-/groentebedrijven laten zich lastig vergelijken met hun gangbare collega's omdat de structuur van de bedrijven duidelijk anders is. In tabel 8.7 is een vergelijking weergegeven met gangbare bedrijven waar de opbrengsten voor minimaal 50% uit gewasopbrengsten bestaan en het areaal voor minimaal 20% uit groenten. De biologische bedrijven wisten in de periode 2005-2007 gemiddeld een rentabiliteit te scoren van 102%. Dit is hoog vergeleken met de gangbare bedrijven, maar ook in vergelijking met de periode 2002-2004. Ten opzichte van de gangbare bedrijven realiseren de biologische bedrijven weliswaar minder opbrengsten per hectare, maar doordat de kosten ook beduidend lager zijn, resteert een hoger saldo. De groenteteelt, die circa 40% van het bedrijfsoppervlak beslaat, zorgde in de periode 2005-2007 voor ongeveer twee derde van de opbrengsten.

De prijs van de biologische melk is gekoppeld aan die van gangbare door een toeslag van circa 8 euro per 100 kg. Biologische boeren profiteerden dus ook van de hoge melkprices in 2007 en 2008 in het gangbare circuit. Begin 2009 zijn de prijzen door een groter aanbod

Tabel 8.7

Vergelijking resultaten van biologische en gangbare bedrijven, 2002-2007

	2002 - 2004		2005 - 2007	
	Biologisch	Gangbaar	Biologisch	Gangbaar
Akkerbouw-/groentebedrijven				
Oppervlakte cultuurgrond (ha)	45,1	44,1	52,2	45,9
w.v. groenten (%)	37	38	41	43
Totaal aantal aje	2,8	2,7	3,2	3,2
Aantal onbetaalde aje	1,3	1,6	1,3	1,6
Opbrengsten/ha (1.000 euro)	5,0	6,1	6,8	7,9
Inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (1.000 euro)	8,4	8,4	59,7	42,8
Inkomen uit bedrijf in % van opbrengsten	5	5	21	19
Rentabiliteit (%)	80	79	102	95
Melkveebedrijven				
Oppervlakte voedergewassen (ha)	43,0	38,0	51,2	41,9
Melkquotum (1.000 kg)	333	484	372	548
Melkproductie per koe (1.000 kg)	6,2	7,6	6,2	7,8
Totaal aantal aje	1,6	1,6	1,5	1,5
Aantal onbetaalde aje	1,3	1,5	1,3	1,5
Fabrieksprijs melk per 100 kg melk	38,10	34,00	39,90	34,00
Inkomen uit bedrijf per 100 kg melk	11,40	8,40	16,30	12,70
Inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje (1.000 euro)	28,9	27,6	48,0	47,2
Inkomen uit bedrijf in % van opbrengsten	21	21	28	28
Rentabiliteit (%)	77	76	85	87
Bron: Informatienet.				

en een kleinere vraag onder druk komen te staan. Uit het Informatienet blijkt dat het werkelijke verschil tussen de prijzen van biologische en gangbare melk kleiner is dan de genoemde 8 euro. Dit heeft mede te maken met de verschillen in kwaliteit van de melk en het verschil in kwantumtoeslagen. Het gemiddelde biologische melkveebedrijf is een derde kleiner in kg melk gemeten dan een gangbaar bedrijf. Andere in het oog lopende verschillen zijn de grotere oppervlakte en dus lage intensiteit van de biologische bedrijven en de lagere melkproductie per koe. Het inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje verschilt niet veel tussen biologische en gangbare bedrijven. Biologische boeren halen dus met minder melk een gelijk inkomen. Met ingang van 2008 mogen biologische bedrijven geen gangbaar voer, dat over het algemeen goedkoper is, meer aankopen. De voerkosten zullen daardoor toenemen.

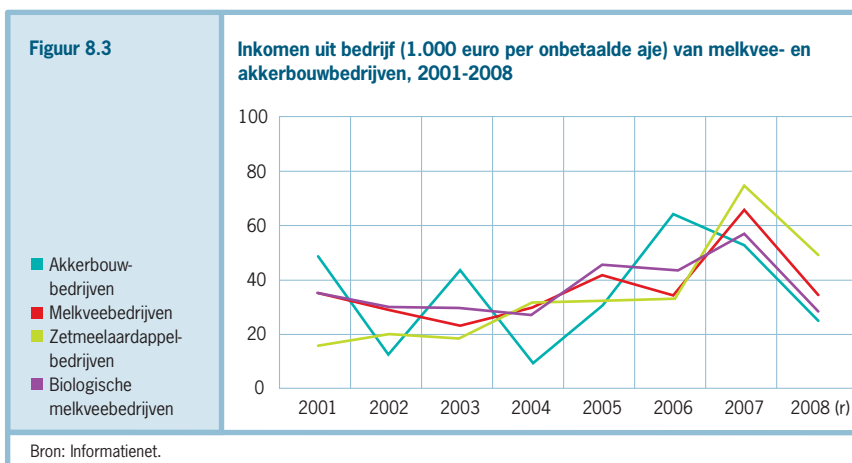
8.4.2 Actuele resultaten per bedrijfstype

In december 2008 heeft het LEI gerapporteerd over de ontwikkeling van resultaten en inkomen (De Bont et al., 2008). Die resultaten zijn waar nodig bijgesteld met nieuwe informatie. De resultaten voor de bedrijfstypen worden in deze paragraaf in het kort besproken. Het centrale kengetal daarbij is het inkomen uit bedrijf per onbetaalde aje. Een overzicht van de cijfers staat in tabel 8.8 aan het einde van deze paragraaf. De cijfers zijn ook terug te vinden in BINetnet op de website van het LEI.

Lager inkomen voor melkveehouders

De melkprijs kwam in 2008 uit op gemiddeld 38,65 euro per 100 kg, 1,5% hoger dan in 2007. Een dergelijke hoge gemiddelde melkprijs is nog niet eerder voorgekomen, zelfs niet in de zeer goede jaren tachtig, toen de prijs bleef steken op krap 38 euro per 100 kg. De inkomens waren destijds wel beduidend lager, omdat de bedrijven toen gemiddeld de helft kleiner waren. Ondanks het hoge gemiddelde prijsniveau in 2008, was wel sprake van een neergaande tendens in de prijs. Deze tendens zette begin 2009 versterkt door en werkt ook door in de waarde van de veestapel. Deze waardedaling wordt conform de rekenregels van de IFRS in de resultatenrekening opgenomen (Poppe, 2003). Per saldo leidde dit tot een inkomensdaling van gemiddeld ongeveer 30.000 euro per bedrijf ten opzichte van 2007 (tabel 8.8). Het inkomen uit bedrijf is daardoor ondanks de hogere melkprijs afgenomen (figuur 8.3). Ook hogere voerkosten dragen bij aan die inkomstensteruggang. De rentabiliteit komt acht punten lager uit dan in 2007 (tabel 8.8).

In de loop van 2008 kwam de melkprijs flink onder druk door de negatieve marktstemming. Het aanbod liep op, mede door verruiming van de melkquota, de vraag viel tegen.

De crisis op de financiële markten versterkte dit proces. Het begin van 2009 is daardoor verre van rooskleurig. Als de prijs op dit lage niveau blijft, zou het inkomen in 2009 tot nul kunnen zakken.

Akkerbouwbedrijven: inkomensdaling door lagere prijzen

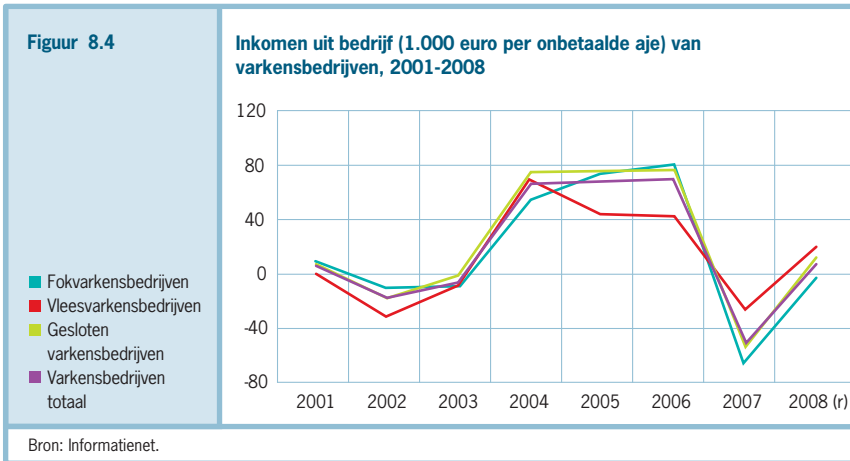
De prijzen van vrijwel alle belangrijke akkerbouwgewassen waren in het afzetseizoen 2008-09 lager dan het jaar ervoor. Vooral de uien- en graanprijzen daalden sterk. Ook de zetmeelaardappelen leverden minder op. AVEBE, de verwerker van zetmeelaardappelen, was in tegenstelling tot het voorgaande jaar niet in staat een extra markttoeslag te betalen bovenop de vooraf vastgestelde uitbetalingsprijs omdat 'de prijs en afzet van aardappelzetmeel als gevolg van de crisis onder druk staat' (Vos, 2009). Het beeld bij de suikerbieten was positiever. Het hoge suikergehalte en het feit dat COSUN voor alle bieten de (hoge) quotumprijs uitbetaalde zorgden ervoor dat de bietenprijs gelijk was aan het vorige jaar, ondanks de daling van de Europese minimumprijs. De hoge prijs was mede het gevolg van de herstructurering van de Europese suikermarkt, waardoor er in de EU minder suiker is geproduceerd. Omdat de Nederlandse bietenproductie per hectare hoog was, leverde een hectare bieten in 2008 meer op dan in 2007.

De hogere productie per hectare van de verschillende gewassen compenseerde de lage prijzen onvoldoende waardoor de inkomens daalden. Voor de akkerbouwbedrijven wordt voor 2008 een inkomen uit bedrijf geraamd van rond de 25.000 euro per onbetaalde aje, beduidend lager dan in de drie voorliggende jaren (figuur 8.6). Voor de zetmeelbedrijven is een inkomen geraamd van ongeveer 50.000 euro. De rentabiliteit wordt geraamd op 86% voor de totale groep akkerbouwbedrijven en 96% voor de zetmeelbedrijven (tabel 8.8).

Varkenshouderij kruipt langzaam uit het dal

Voor de varkenssector verliep 2008 wat beter dan het slechte jaar 2007. De kostendeckering van de totale groep varkensbedrijven is in 2008 met 14 procentpunten verbeterd tot 90% (tabel 8.8). De omzet en aanwas per bedrijf is flink gestegen, maar een groot deel daarvan is weer uitgegeven aan hogere voerkosten. Uiteindelijk nam het inkomen uit bedrijf met 62.000 euro toe tot gemiddeld 8.000 euro per onbetaalde arbeidskracht (figuur 8.4). Voor vleesvarkens werden redelijk gunstige prijzen ontvangen dankzij het kleinere aanbod in de EU-27. Dat aanbod liep vooral in het vierde kwartaal van 2008 terug (ruim 4%), met name in Polen, het Verenigd Koninkrijk en Spanje. De varkenscyclus vertoonde 2008 een beginnend herstel.

De biggenprijzen waren begin 2008 laag, maar vanaf het tweede kwartaal trokken de prijzen aan, tot rond de 40 euro per stuk. De biggenprijs was in 2008 gemiddeld 16% hoger dan in 2007. De voerprijs kwam echter bijna 18% hoger uit. Vooral in de eerste helft van het jaar was het voer erg duur. De opbrengsten van slachtzeugen zijn gestegen,

evenals de biggenproductie per zeug. Het saldo per zeug is daardoor weliswaar hoger, maar toch komt het inkomen per onbetaalde aje nauwelijks uit de rode cijfers (figuur 8.4). Voor 2009 worden iets hogere varkensprijzen verwacht, op basis van de verdere daling (-2%) van het aanbod. De huidige economische situatie kan echter mogelijk negatieve gevolgen hebben voor de consumptie en afzet van varkensvlees. Denemarken ondervindt bijvoorbeeld veel problemen bij de afzet van varkensvlees naar Japan, Korea en Rusland. Het productieoverschot vindt daardoor vooral zijn weg op de Duitse markt, wat traditioneel voor Nederlands varkensvlees de belangrijkste bestemming is.

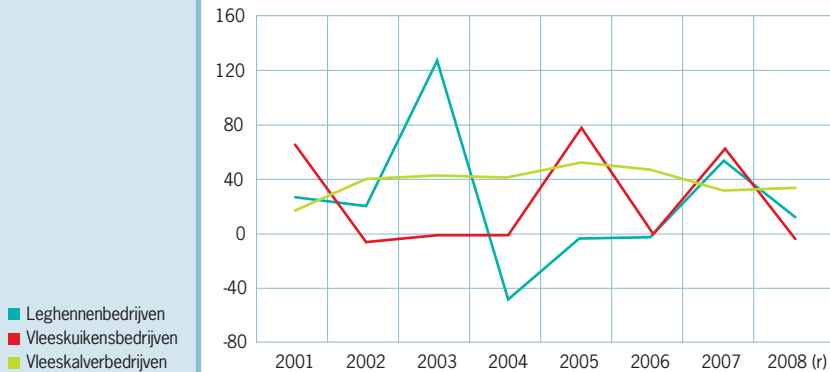
Pluimveebedrijven leveren flink in, vleeskalverenbedrijven in herstel

De resultaten van de leghennenbedrijven zijn in 2008 aanzienlijk verslechterd ten opzichte van 2007. Het voer was veel duurder (+21%) en ook de opfokhennen stegen in prijs. De hogere kosten zijn niet gecompenseerd door betere opbrengsten. De prijzen van kooieieren waren in 2008 op jaarbasis 3% lager dan in 2007, de marktprijs van scharreleieren bleef ongewijzigd. De contractprijzen van scharreleieren zijn in 2008 gemiddeld wat hoger vastgesteld, waardoor de gemiddelde eierprijs toch iets hoger uitkwam dan in 2007.

Vooral de hoge voerprijzen bezorgden de leghennenhouders in 2008 een flinke inkomensdaling, tot 9.000 euro per onbetaalde arbeidskracht (figuur 8.5). Er wordt gemiddeld 40.000 euro per bedrijf ontspaard. Van de afgelopen vijf jaar is 2008 het vierde jaar met ontsparingen. Daardoor is de vermogenspositie van de meeste leghennenhouders verzwakt. Dat is slecht nieuws voor bedrijven die voor 2012 nog moeten investeren in omschakeling naar stallen met alternatieve huisvesting. Het inkomen van bedrijven met alternatieve huisvesting was de afgelopen jaren overigens lager dan dat van de kooieierbedrijven.

Figuur 8.5

Inkomen uit bedrijf (1.000 euro per onbetaalde aje) van pluimvee- en vleeskalverbedrijven, 2001-2008

Bron: Informatienet.

De vleeskuikensector heeft eveneens een slecht jaar achter de rug, vooral door de gestegen mengvoerprizen (+20%). Ook de prijzen voor ééndagskuikens en energie werden hoger. De opbrengstprijzen zijn op jaarbasis wel aangetrokken (+6%), maar geven onvoldoende compensatie voor de hogere kosten. Een lichtpuntje was de daling van de prijs voor mestafzet (-30%) door de ingebruikname van de Biomassacentrale (BMC) voor de verbranding van pluimveemest (zie ook §6.4). Circa een derde van alle geproduceerde pluimveemest wordt aan die fabriek geleverd, tegen 18 euro per ton.

De kostendekking is met 6 punten gedaald naar 94% in 2008 (tabel 8.8). Het inkomen uit bedrijf ging met bijna 70.000 euro per onbetaalde arbeidskracht omlaag. De laatste jaren waren alleen de inkomens in 2005 en 2007 positief (figuur 8.5).

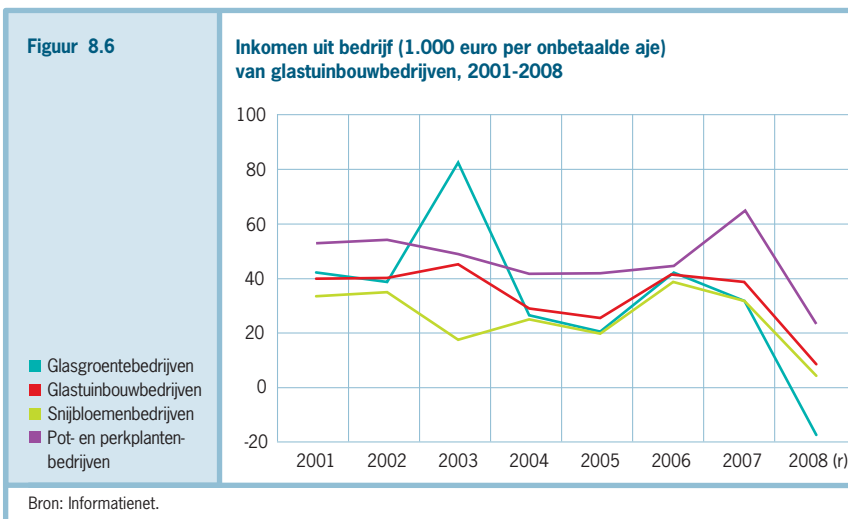
Het inkomen van de gespecialiseerde vleeskalverenbedrijven zal in 2008 iets stijgen (figuur 8.5), vooral door hogere contractvergoedingen. Ook de totale kosten per bedrijf vallen iets hoger uit, onder andere door toegenomen kosten voor de afzet van kalvergier (+25%), energie en huisvesting.

Glastuinbouw: sterke achteruitgang bedrijfsresultaten en inkomens

Door de diversiteit aan glastuinbouwbedrijven is het moeilijk een algemeen beeld te schetsen over de ontwikkeling van het bedrijfsresultaat en het inkomen. Desondanks kan gesteld worden dat in 2008 het resultaat van het merendeel van de bedrijven is verslechterd. Lagere opbrengsten en hogere kosten zijn daar debet aan. De fysieke productie per m² lag voor veel gewassen op ongeveer hetzelfde niveau als in 2007. De lagere opbrengsten zijn vooral het gevolg van tegenvallende prijzen. Oorzaak hiervan is een combinatie van factoren: areaaluitbreiding in binnen- en buitenland bij bepaalde producten, een matige markt- en exportvraag, verdeeldheid in het afzetkanaal en onderlinge prijsconcurrentie. Bij glasgroenten liep de

gemiddelde prijsdaling uiteen van 5 tot 10% bij tomaat (afhankelijk van het type), 5 tot 15% bij paprika (afhankelijk van de kleur) tot 25% bij aubergine. Ook bij snijbloemen lag de gemiddelde prijs voor belangrijke producten als chrysanth, gerbera en lelie onder het niveau van 2007. Hierbij vergeleken waren de prijzen voor tulp relatief goed. In de potplantenteelt waren de prijzen voor groene planten relatief beter dan voor bloeiende planten. De prijs voor perkplanten lag gemiddeld ongeveer op hetzelfde niveau als in 2007.

In 2008 zijn de kosten per bedrijf gemiddeld met ongeveer 2% per m² toegenomen, door hogere prijzen voor arbeid, gas en meststoffen. Ook nam het gasverbruik gemiddeld toe, onder andere omdat er meer elektriciteit werd geproduceerd voor eigen gebruik en verkoop. De inkoop van elektriciteit nam af. De rentabiliteit is gemiddeld genomen gedaald (tabel 8.8). Hierdoor is het inkomen uit bedrijf fors teruggelopen, met bijna 30.000 euro per onbetaalde aje (figuur 8.6).

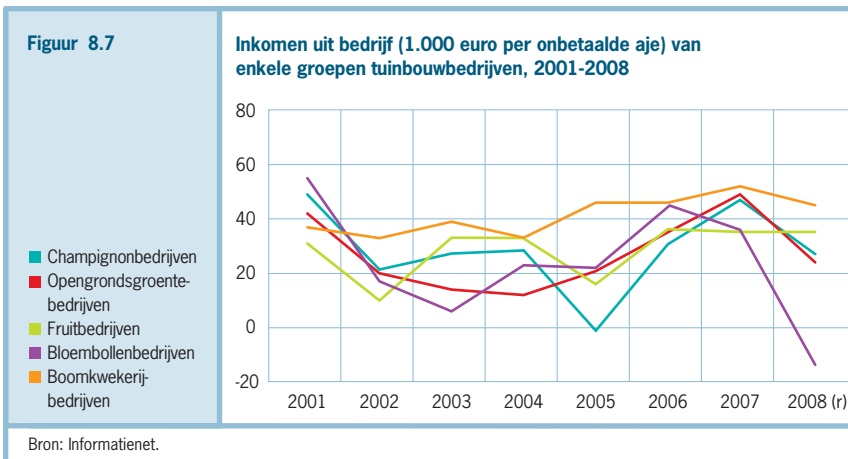

Inkomens champignon telers na goed jaar weer omlaag

Door hogere kosten en lagere opbrengsten is het gemiddelde inkomen van champignonbedrijven in 2008 teruggelopen (figuur 8.7). Op veel bedrijven was er uitval van productie vanwege infecties van groene schimmels. Daarnaast zijn de kosten voor compost en energie verder toegenomen. Arealuitbreiding, met name bij het industrieselement, samen met een in de loop van het jaar afnemende marktvraag, zorgde voor een overaanbod. Hierdoor werd enkele weken een afnamestop afgekondigd door verwerkingsbedrijven van industriechampignons. De industrieprijs kon door deze maatregel wel worden gehandhaafd. Verse champignons moesten dit jaar echter genoeg nemen met een lagere prijs. De sterke euro zorgde voor een moeizame export. Per saldo leidde dit tot een daling van het inkomen ten opzichte van 2007 met 20.000 euro (tabel 8.8).

Matige resultaten opengrondsgroentebedrijven

De opengrondsgroentebedrijven produceren hoofdzakelijk voor de Nederlandse versmarkt en telen intensieve gewassen als aardbeien, asperges, diverse koolsoorten, prei, sla en witlof. Gemiddeld genomen hadden de bedrijven in 2008 financieel een matig jaar, maar afhankelijk van de geteelde gewassen waren er behoorlijke verschillen tussen de bedrijven. De productie per hectare was over het algemeen goed. Alleen bij winterprei was sprake van aanzienlijke vorstschade en bij sla zijn diverse percelen niet geoogst vanwege lage prijzen. De prijzen waren in 2008 echter ongeveer 5% lager dan in 2007. Dit speelde vooral bij diverse koolsoorten en witlof. Daarnaast namen de kosten met bijna 4% toe, vooral als gevolg van hogere kosten voor arbeid en meststoffen. De rentabiliteit en het inkomen zijn dan ook beduidend lager dan in 2007 (tabel 8.8, figuur 8.7)

Fruitbedrijven: hoge perenprijzen maar matig appelseizoen

De Europese perenproductie lag in 2008 fors onder die van 2007. In Nederland daalde de productie zelfs met 33%. De verwachting is dat het prijsniveau van de oogst 2008 ruim boven het prijsniveau van 2007 zal uitkomen. Het appelseizoen verloopt daarentegen matig. Voor de Nederlandse fruitteelt is vooral de kleinere Europese productie van Elstar en Jonagold ten opzichte van 2007 van belang. In Nederland was de productiedaling minder groot dan gemiddeld in Europa. De prijs van Elstar is gedurende het seizoen redelijk stabiel, terwijl de prijs van Jonagold wegzakt. De oorzaak hiervan is de grote Poolse productie, met fikse Europese voorraden tot gevolg. De verwachting is daarom dat de gemiddelde prijs voor appels lager zal zijn dan in het seizoen 2007-2008. Wat verder nog roet in het eten kan gooien is een Russisch importverbod voor fruit. Rusland hanteert strengere residunormen voor pesticiden, nitraten en nitrieten op fruit dan de EU. Het importverbod is al een aantal malen uitgesteld en het is op dit moment (begin mei) nog niet duidelijk of en wanneer de maatregel ingaat. Als de grens wel dicht gaat, zal dit vooral gevolgen hebben voor de afzet en de prijs van Jonagoldappels.

De verwachting is dat de rentabiliteit voor het seizoen 2008-2009 ongeveer hetzelfde zal zijn als het jaar ervoor (88%). Het inkomen uit bedrijf ligt naar verwachting rond de 35.000 euro per onbetaalde aje (figuur 8.7).

Bloembollenbedrijven

Het areaal bloembollen is in 2008 opnieuw toegenomen. De oogst van voorjaars-bloeiers zoals tulp en hyacint viel iets tegen, evenals de opbrengst van lelies. Mede dankzij goede oogstomstandigheden waren er minder problemen met ziekten dan in het voorgaande jaar. In het algemeen viel de prijsvorming tegen. Alleen de prijzen van tulpen bevonden zich mede dankzij een beter broeiseizoen in 2008 op een redelijk niveau. De kwaliteitsproblemen in het voorgaande seizoen hebben mede geleid tot fors lagere prijzen van hyacinten. De prijsvorming van lelies was ronduit desastreus, als gevolg van lage prijzen voor de bloemen en de dure euro. Meer dan andere sectoren is de bollenteelt afhankelijk van export naar bestemmingen buiten Europa. Ook de prijzen van bolbloemen hielden in het broeiseizoen 2008-2009 niet over. Bollen op pot vormden daarop een uitzondering. De kosten zijn gestegen vanwege hogere lonen en duurdere grondstoffen zoals kunstmest en energie. Tegelijkertijd geldt wel dat scherp op kostenbesparingen wordt gelet.

De tegenvallende oogst en de matige tot slechte prijzen hebben geleid tot een moeilijk jaar voor de bollenteelt. De rentabiliteit valt naar verwachting ongeveer 7 procentpunten lager uit (85%). Dat betekent dat ook het inkomen van de bollentelers dit jaar met rode cijfers moet worden geschreven (figuur 8.7).

Boomteelt

Het areaal boomteelt is in 2008 verder gegroeid, met name in de gewasgroepen coniferen en laan- en parkbomen, die profiteerden van herstel van de vraag in het seizoen daarvoor. Extreme weersomstandigheden hebben zich in het teeltseizoen niet voorgedaan. De verkoop in het voorjaar kwam dankzij het goede weer vroeg op gang en is redelijk verlopen. De handel in het najaar verliep stroever. Met name producten bestemd voor de consumentenmarkt leden onder het slechte weer en een dalende vraag op de Engelse markt. Hoveniers deden echter goede zaken, wat ten goede komt aan de afzet van traditioneel geteelde producten. Telers van laan- en parkbomen hebben geprofiteerd van de grotere belangstelling voor het openbaar groen. Gemiddeld zal de omzet iets achtergebleven zijn ten opzichte van 2007. De handel in het voorjaar van 2009 is aan de late kant maar wel positief van start gegaan. De goede stemming geldt zowel de sierproducten als de producten bestemd voor de institutionele markt.

De kosten nemen licht toe. Hogere uurlonen en stijgende prijzen voor productiemiddelen zoals meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen dragen daaraan bij. Gemiddeld komt de rentabiliteit in 2008 uit op 97%, een lichte daling ten opzichte van voorgaand jaar. Het inkomen uit bedrijf komt volgens de raming uit op het niveau van 2006 (figuur 8.7).

Tabel 8.8

Resultaten van groepen bedrijven, 2007 en 2008

	Opbrengst/ 100 euro kosten		Inkomen uit bedrijf (1.000 euro per onbetaalde aje)		Besparingen (1.000 euro per bedrijf)	
	2008 (r)	mutatie t.o.v. 2007	2008 (r)	mutatie t.o.v. 2007	2008 (r)	mutatie t.o.v. 2007
Totaal land- en tuinbouw	87	-4	23	-17	-1	-23
Melkveebedrijven	87	-8	35	-30	16	-50
Vleeskalverbedrijven	83	+1	32	+2	-6	+2
Varkensbedrijven	90	+14	8	+62	-23	+82
w.v. fokvarkensbedrijven	87	+16	-1	+69	-40	+99
vleesvarkensbedrijven	92	+13	20	+49	-10	+49
gesloten varkensbedrijven	92	+15	13	+69	-20	+107
Leghennenbedrijven	92	-7	9	-44	-40	-67
Vleeskuikenbedrijven	94	-6	-7	-69	-42	-74
Akkerbouwbedrijven	86	-5	25	-27	0	-26
w.v. zetmeelaardappelbedrijven	96	-3	49	-25	26	-29
Glastuinbouwbedrijven	93	-3	9	-29	-40	-48
w.v. glasgroentenbedrijven	90	-6	-16	-48	-75	-80
snijbloemenbedrijven	91	-4	5	-27	-56	-51
pot- en perkplantenbedrijven	96	-4	25	-39	-22	-64
Champignonbedrijven	95	-5	27	-20	-	-
Opengroonds-groentebedrijven	89	-10	22	-27	-	-
Fruitbedrijven	88	-1	35	0	-	-
Bloembollenbedrijven	85	-7	-14	-51	-	-
Boomkwekerijbedrijven	97	-2	45	-8	-	-

Bron: Informatienet.

8.5 Balans en financiering

Investerings en nieuw vreemd vermogen

De investeringen op agrarische bedrijven waren in 2007 hoog, gemiddeld ruim 105.000 euro per bedrijf. Het beeld is dat er in 2008 minder is geïnvesteerd, mede door minder goede resultaten (De Bont et al., 2008). De verschillen in investeringen per bedrijf zijn over het algemeen groot. In 2007 werd door één op de zeven bedrijven niet geïnvesteerd of zelfs gedesinvesteerd. Bij één op de vijf bedrijven bedroegen de investeringen meer dan 100.000 euro. Door deze groep werd per saldo ook nieuw vreemd vermogen aangetrokken, terwijl bij de andere groepen bedrijven per saldo meer werd afgelost. Kleinere investeringen, veelal de vervangingsinvesteringen, worden vooral met eigen middelen gefinancierd.

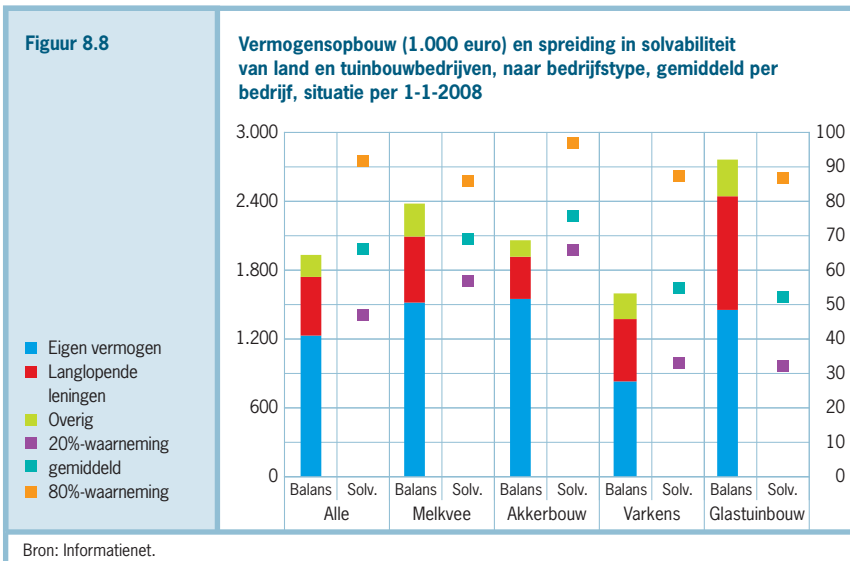
Het lang vreemd vermogen per bedrijf nam toe van gemiddeld 490.000 euro per bedrijf per 1 januari 2007 naar 550.000 euro per 1 januari 2008. Bij 30% van de bedrijven was

sprake van een toename van de langlopende leningen. Dit zijn veelal de bedrijven met grotere investeringen, maar bij relatief veel varkensbedrijven namen de leningen toe zonder dat daar investeringen tegenover stonden. Dat geld was waarschijnlijk vooral bedoeld om tekorten in de bedrijfsvoering te dekken die ontstonden door de tegenvallende resultaten. De Rabobank signaleerde voor 2007 een toename van de uitzettingen in de agrarische sector van 2,4 mrd. euro (+10%). Voor 2008 geeft zij aan dat die uitzettingen verder zijn toegenomen (12%). Vooral in de glastuinbouw en de pluimveehouderij was die groei sterk, maar ook in de andere grotere sectoren namen de uitzettingen toe.

Balans en eigen vermogen

De waarde van het gemiddelde land- en tuinbouwbedrijf bedroeg begin 2008 ongeveer 1,95 mln. euro. Ongeveer 40% daarvan ligt vast in de grond en 14% in immateriële activa, vooral melkquota. Het aandeel van de quota is ten opzichte van begin 2007 sterk teruggelopen, door de lagere prijzen van het melkquotum. Gedurende 2008 zijn die prijzen redelijk op peil gebleven, maar op termijn wordt toch een verdere daling voorzien, vanwege de voorgenomen afschaffing van de melkquotering in 2015.

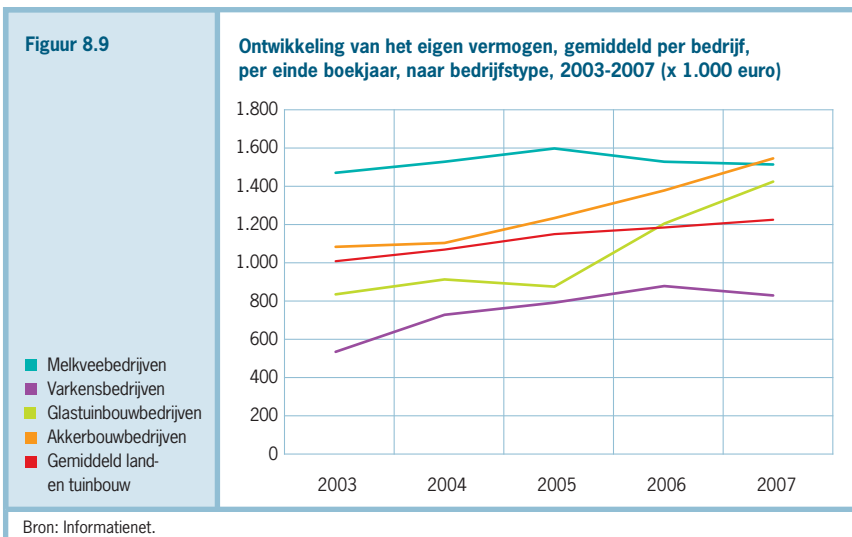
De koppositie voor wat betreft de gemiddelde waarde per bedrijf was altijd in handen van de melkveebedrijven, maar die is in 2007 overgenomen door de glastuinbouwbedrijven (figuur 8.8). Enerzijds is in deze sector door veel bedrijven fors geïnvesteerd, anderzijds spelen ook herwaarderingen en schaalvergroting een rol.

De rol van het eigen vermogen

Het eigen vermogen (bedrijf en privé) op agrarische bedrijven is tussen 2003 en 2007 met gemiddeld 22% gestegen tot ruim 1,2 mln. euro (figuur 8.9). De ontwikkeling van het eigen vermogen wordt behalve door de jaarlijkse besparingen (vooral) bepaald door optredende waardeinstijging van de productiemiddelen (zoals grond, gebouwen, productierechten) en door schenkingen en erfenissen.

De akkerbouwbedrijven hebben in 2007 met gemiddeld ruim 1,5 mln. euro het meeste eigen vermogen. In deze sector is de laatste jaren sprake van een forse toename als gevolg van groei van de bedrijfsomvang, waardeinstijging van de productiemiddelen in 2005 en 2007 en goede bedrijfsresultaten in 2006. In de melkveehouderij is de stijgende tendens die zich tot 2005 voordeed, omgebogen in een dalende, door een teruggang van de waarde van het melkquotum. De komende jaren zal die daling zich doorzetten, als gevolg van de afschaffing van het quotum in 2015. Positieve besparingen en waardeinstijging van de grond moeten het eigen vermogen in de melkveehouderij op peil houden. In de glastuinbouwsector is de toename van het eigen vermogen de afgelopen vijf jaar het sterkst geweest, + 70%. Deze ontwikkeling wordt vooral veroorzaakt door de waardeinstijging van de grond en de andere materiële activa (kassen en installaties). Maar ook de aanpassing van de bovengrens van de steekproefpopulatie in 2006 en 2007 (zie bijlage Begripsomschrijvingen), waardoor de gemiddelde bedrijfsomvang van het gerepresenteerde glastuinbouwbedrijf is toegenomen, draagt bij aan de stijging.

De besparingen leverden geen bijdrage, want die waren gemiddeld veelal negatief. Varkensbedrijven hebben over het algemeen gezien slechts weinig grond en gemiddeld het laagste eigen vermogen. De ontwikkeling van het eigen vermogen is sterk afhankelijk van de ontwikkeling van de bedrijfsresultaten.

Belang van voldoende eigen vermogen

Het eigen vermogen op agrarische bedrijven dient vooral als buffer om inkomensschommelingen op te vangen en is hiermee de belangrijkste bron om bij lage inkomens in het levensonderhoud te voorzien. Daarnaast zien ondernemers de waardeontwikkeling van het bedrijf veruit als de belangrijkste basis voor de pensioenopbouw. Dit geldt voor alle sectoren in de land- en tuinbouw (Van der Meulen et al., 2009). Overigens neemt het beschikbare pensioen voor de ouders sterk af wanneer sprake is van een bedrijfsoverdracht aan de volgende generatie. Het bedrijf blijkt bij de overname vaak alleen levensvatbaar als de ouders vermogen in het bedrijf laten zitten. Tenslotte vervult het eigen vermogen een belangrijke zekerheid voor de banken bij het verstrekken van leningen. In de huidige moeilijke economische situatie neemt het kunnen garanderen van zekerheid aan belang toe.

Ongeveer twee derde van het vermogen op land- en tuinbouwbedrijven bestaat uit eigen vermogen. Bij melkvee- en akkerbouwbedrijven ligt dat aandeel hoger dan gemiddeld en bij varkens- en glastuinbouwbedrijven lager. Toch zijn ook daar de verschillen groot: bij de laatstgenoemde bedrijfstypen scoort 20% van de bedrijven een solvabiliteit van meer dan 87%. Aan de andere kant zit ook 20% van de bedrijven onder de 33%. Bij de melkvee- en akkerbouwbedrijven heeft de laagste 20% van de bedrijven nog een solvabiliteit van respectievelijk 57 en 66% (figuur 8.8).

Rendement op eigen vermogen

Naast winstcijfers vormen rendementen op het eigen en totaal vermogen belangrijke kengetallen. In eerder onderzoek (Backus et al., 2007) is een methode vastgesteld om voor primaire bedrijven dat rendement te berekenen. Indien die methode wordt toegepast op de gegevens uit het Informatienet over de jaren 2003 tot en met 2007, dan blijkt het rendement op de ruim 1 mln. euro eigen vermogen (exclusief privévermogen) gemiddeld negatief: -0,8% (tabel 8.9). In deze periode ligt dit rendement met 2,2 % het hoogst in de akkerbouw. Dit laat zich verklaren door de 'goede' inkomens in de jaren 2006 en 2007 en de waardestijging van de grond, maar ook omdat in de akkerbouw de berekende kosten voor eigen arbeid relatief laag zijn in vergelijking met de andere bedrijfstypen. De varkensbedrijven hebben over deze periode het laagste rendement behaald.

Tabel 8.9

**Rendement op eigen vermogen naar bedrijfstype,
vijfjaarsgemiddelde 2003-2007**

(bedragen in euro)	Akkerbouw	Melkvee	Varkens	Glastuinbouw	Alle bedrijven
Aantal bedrijven	8.200	20.600	3.900	5.600	62.400
Inkomen uit bedrijf (+)	40.500	55.400	33.500	61.100	42.600
Herwaardering grond (+)	33.200	28.500	9.000	22.400	22.000
Berekende kosten arbeid (-)	48.700	78.200	61.200	92.100	72.200
Vergoeding eigen vermogen (=)	25.000	5.700	-18.700	-8.600	-7.600
Eigen vermogen	1.112.800	1.638.100	682.400	853.900	1.009.800
Rendement eigen vermogen (%)	2,2	0,3	-2,7	-1,0	-0,8
Bron: Informatienet.					

Uit de studie van Backus et al. (2007) bleek dat de gemiddelde rendementen op het eigen en totale vermogen in de primaire sectoren duidelijk lager liggen dan in andere schakels in de keten; de retail, de toeleverende en verwerkende industrie. Dit houdt echter niet in dat er geen land- en tuinbouwbedrijven zijn die wel een redelijk rendement behalen. Ook in rendement is de spreiding tussen de bedrijven groot.

Waardedaling aandelen door financiële crisis

Land- en tuinbouwbedrijven hadden per 1 januari 2008 gemiddeld ruim 100.000 euro aan liquide middelen op de balans. Ruim 20.000 euro daarvan had betrekking op de waarde van beleggingen (onder andere aandelen en obligaties). Ongeveer één op de vijf bedrijven had op dat moment beleggingen, dus de betreffende bedrijven hadden gemiddeld ruim 100.000 euro belegd. Vooral veel akkerbouwers (één op de drie) hadden beleggingen: gemiddeld 120.000 euro per beleggend bedrijf. De bedrijven zullen net als veel andere bedrijven en personen getroffen zijn door de sterke waardedaling van beleggingen als gevolg van de financiële crisis die zich in de loop van 2008 voltrok. De stand van de AEX is tussen begin en eind 2008 met 55% gedaald. Een inventarisatie van de bedrijven waarvan het jaar 2008 al is uitgewerkt, leert dat de waarde van de beleggingen wel is gedaald, maar niet met 55%. Bij sommige bedrijven was de daling sterker, bij de meeste veel kleiner. Per saldo is de verwachting dat de waarde van beleggingen op land- en tuinbouwbedrijven per 1 januari 2009 tussen 15 en 25% lager zal zijn dan het jaar ervoor. Voor de betreffende bedrijven kunnen die bedragen overigens wel aardig oplopen.